Norrtelje Kakelfabrik

Av ANNA-MÄRTA BERG

Någonstans inom det område ovan Tullportsgatan, där Norrtälje Folkets hus och AB Pythagoras fabrik för tillverkning av gjutgods och järnmanufaktur, grundad 1898, nu är belägna, fanns tidigare, från och med 1800-talets mitt, en kakel- och lerkärlsfabrik, benämnd Norrtelje Kakelfabrik. Grundare till och ägare av densamma var muraren Matts Gustaf Edenström, född 13 mars 1807 i Edebo och död 25 sept. 1891 i Norrtälje. Sönerna Gustaf Joachim och Magnus Cleophas, vilka förklarades som gesäller 1856 respektive 1859, gick i lära hos fadern och arbetade en tid i fabriken. Ingen av dem kom att övertaga rörelsen. Det var fadern, som hela tiden svarade för fabrikens ledning, och från att ha börjat i mycket liten skala kom hans fabrik på 1870-talet att utvecklas till en för norrtäljeförhållanden (invånarantalet var vid pass 1 700) tämligen betydande sådan med 6 anställda.

I Nya Norrtelje-Bladet, no 23, 6 juni 1874 införes följande annons:

Kakelfabriken

i Norrtelje har under sistlidne winter blifwit
utwidgad med *dubbelugnar* och kan i följd deraf nu
mera fullborda ingående beställningar på kort tid.
Priset är lågt emot andra dylika fabrikers.
Praktkakelugnar finnas i 6 olika mönster, enligt
ritningar, hwilka sändas då porto bifogas.

I en notis i Nya Norrtelje-Bladet, nr 35, 29 augusti samma år står följande att läsa:

»Norrtelje Kakelfabrik är wisserligen icke någon ny inrättning här i staden, men då den i år betydligt utwidgats af dess egare Fabrikör

Norrtelje Kakelfabrik

rekommenderar sig med ett större lager af såväl flata och runda Kakelugnar, försedda med vackra och moderna ornamenter, som ock af praktkakelugnar utaf flera utmärkt vackra modeller, alla tillverkade af slammad Uppsala-lera, med yttersta noggrannhet arbetade, och försedda med en glasyr, som i hvithet och glans täfla med de bästa dylika fabrikater i riket. Priskuranter, understigande andra fabrikers, äro tillgängliga, och lemnas än ytterligare betydlig rabatt, då extra kontant erlägges. Om så önskas, finnes äfven alla sorters kakelugnssmiden att tillgå. Vid handel med fabriken levereras ugnarne kostnadsfritt vid Hamn- eller Jernbanastationer i Stockholm.

Norrtelje i Mars 1872.

M. G. EDENSRÖM.

Undertecknade, som i sina bostäder låtit uppsätta Kakelugnar af Norrtelje Kakelfabrik, få härmed förklara vår fulla belåtenhet med desamma, enär de utmärka sig både genom prydlig form, vacker glasyr och stor varaktighet.

Norrtelje den 18 Mars 1872.

P. G. Palmgren.
Provincial-läkare.
El. Abr. Ljungberg.
Apothekare.
Knut F. Wildner.
Garfvare.
L. R. Zetterstén.
Faktoriegare.

H. R. Hybbinette.
Handlande.
Fr. Bergström.
Bryggare.
F. Lundman.
Handlande.
J. C. E. Werner.
Boktryckare.

Bild 1. Annons i Nya Norrtelje-Bladet, No 12, fredag 22 mars 1872.

M. G. Edenström, anse wi den förtjent af omnämnande bland platsens framstående inrättningar. Då fabriken är i full gång kan den hwarje månad tillwerka 30 st kakelugnar från och med s. k. praktkakelugnar till och med sådane till billigaste pris och af alla nu brukliga slag. Fabriken tillwerkar dessutom krukmakaregods från och med barnleksaker och hushållskärl af alla sorter till och med utmärkt wackra urnor till prydnad i trädgårdar; kännare påstå att modellsamlingen för sistnämnda fabrikater är den rikaste i Swerige. Kakelugnarne som hafwa en utmärkt hvithet och glans, röna sådan afsättning att talrika beställningar derå ingå från alla delar af riket, men fabriken hinner ej utföra så mycket som erfordras. I en kapitalstark mans hand skulle fabriken uppdrifwas till ännu större werksamhet, och emedan dess fabrikater hafwa så stark efterfrågan, skulle detta blifwa en rikeligen lönande rörelse.»

I Nya Norrtelje-Bladet, no 16, 15 april 1876 inför den då 69-årige M. G. Edenström följande utförliga annons, som väl om något talar för Edenströms driftighet:

Bild 2. Tobaksburkar i T. Nordströms samling, Norrtälje. Den runda, 14,4 cm i diameter och 21 cm hög, är målad i mörkrött med reliefdekor i grönt och guldbrons. Den fyrkantiga, 15 × 13 cm, höjd 22 cm, är svartmålad med gulbrun dekor. Foto Elov Mattsson, Norrtälje.

Norrtelje *Kakel-Fabrik*

har nu blifvit försedd med 3 brännugnar, den ena på den andra, och sistlidne höst erhållit en ångmaskin som är i full gång med att draga glasyrqvarnar, lerkranar, krossar och en cirkelsåg för vedsågning. Fabriken kan således hädanefter mera fermt leverera ingångna order, och är äfven försedd med formar för 6 olika praktkakelugnar, så att sådane kunna levereras 5 veckor efter beställning. Alla kakel tillverkas af lera från Uppsala och glasyren täflar med de bästa fabriker i riket. Fabrikaterna säljas 8 procent under nu i

Bild 3. Tobaksburk, UM 8781, 15 × 13 cm, höjd 26 cm. Foto S. Österberg, Upplandsmuseet.

Stockholm gällande pris, fritt levererade vid
Stockholms skeppsbro eller jernvägsstationer.
Priskuranter sändas mot fritt porto.

Norrtälje i Mars 1876
M. G. Edenström

Bild 4. Tobaksburk, UM 8795, diam. 14 cm, höjd 16,5 cm. Lockknopp avslagen. Överdragen med en tunn ljusgul färg. Foto S. Österberg, Upplandsmuseet.

Den huvudsakliga tillverkningen vid Edenströms fabrik utgjordes av kakelugnar, i regel vitglaserade, men det förekom även sådana med citrongul glasyr, av äldre norrtäljebor benämnda »kanariefåglar». Kakelugnarna gjordes av finslammad Uppsala-lera och fanns i flera dimensioner; runda med 21, 24, 27 och 30 tums diameter och flata med ornerade pilasterkrön och listverk. Såväl enkla kakelugnar för arbetarbostäder som praktkakelugnar tillverkades. Om de senares »prydliga form, vackra glasyr och stora

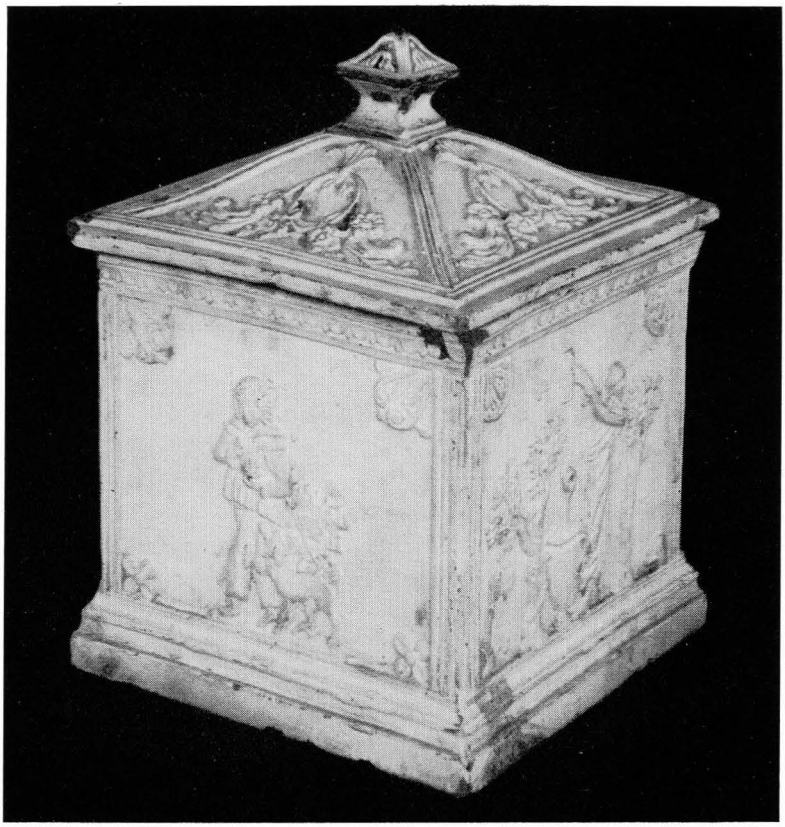

Bild 5. Tobaksburk i Valö-Forsmarks hembygdsgård i Valö, 16 × 16,5 cm, höjd 20 cm, överdragen med en tunn gråvit färg. Foto Georg Jonsson, Valö.

varaktighet» intygar flera av Norrtäljes mera burgna borgare, hantverkare och köpmän, i en tvåspaltig annons i Nya Norrtelje-Bladet år 1872, bild 1. Tyvärr finns ej några av de i annonsen nämnda kakelugnarna längre kvar.

Vid sidan om kakelugnarna tillverkades enligt tidningsannons 1861 »en mängd af alla möjliga sorter Stenkärl» och enligt annons 1862 »äfvensom hvitglaserade Blomkrukor med fat och ornamenter» samt slutligen, enligt nyss citerade tidningsnotis, »krukma-

Bild 6. Föremål i Norrtälje museum. Bunkens diameter 30 cm, höjd 7 cm, muggarnas diameter 11,5 cm, höjd 13,5 cm. Bunken och den högra muggen gulglaserade. Foto Elov Mattsson, Norrtälje.

Bild 7. Prov på den stämpel, som använts vid Norrtelje Kakelfabrik. Stämpeln hämtad från UM 8795. Foto S. Österberg, Upplandsmuseet.

Bild 8. Burk i form av ett djurhuvud, höjd 12 cm. Tungan och ögonens pupiller rödmålade, kring pupillerna vita ringar. Tillhör T. Nordströms samling, Norrtälje. Inköpt i Penningby på 1940-talet av landsfiskal G. Holmberg.

karegods från och med barnleksaker och hushållskärl af alla sorter till och med utmärkt vackra urnor till prydnad i trädgårdar».

I samband med Norrtälje stads hantverksförenings 100-årsjubileum år 1947 fanns i den hantverkshistoriska avdelningen, som hade ordnats av numera avlidne färghandlaren Torsten Nordström, en särskild monter med burkar, terriner, fosforstickhållare, bunkar, gjutformar m. m., som enligt tidningsreferatet hade tillverkats i den Edenströmska fabriken. Ett antal av dessa föremål ingår nu i den Nordströmska stiftelsens samlingar i Norrtälje. Likaså finns ett antal tobaksburkar, muggar och bunkar i Norrtälje stads museum, ett par tobaksburkar i Upplandsmuseets samlingar och slutligen en tobaksburk i Valö-Forsmarks hembygdsgård i Valö. Föremålen äro tillverkade av rödaktig lera, förmod-

ligen uppsalalera. Medan tobaksburkarna endast äro brända och sakna glasyr, äro muggarna och de runda bunkarna överdragna med citrongul glasyr. De äro gjorda i form och de fyrkantiga och runda tobaksburkarna liksom muggarna har reliefdekorationer i antikiserande stil med äggstavslister, lejonmasker, grekiska vaser och figurscener. Till de runda tobaksburkarna och muggarna har samma reliefdekor använts; tobaksburkarna har dessutom lejonmasker och kraftigt profilerad svulst nertill och upptill. I några fall har tobaksburkarnas dekorativa element målats i starka färger mot nära nog svart bakgrund, bild 2, i vissa fall är hela burkens yta målad i en tunn ljusgrå eller ljusgul färg. Här avbildade föremål, sid. 50–55, visar några prov på det krukmakaregods, som man med full säkerhet vet har producerats vid Norrtelje Kakelfabrik. De äro nämligen alla försedda med en i godset intryckt stämpel, bild 7. I botten på den naturalistiskt utformade burken, bild 8, är i stället inristat M G E Nortelie. Förutom stämpeln finns på samtliga föremål, även den djurhuvudformade burken, ett instämplat L omväxlande med LA, förmodligen syftande på formgivaren–tillverkaren. Vem denne varit är svårt att säga. Åren 1856–1863 arbetade i Edenströms fabrik Carl Ludvig Andersson, sistnämnda år antagen som gesäll. Kan det vara han som gömmer sig bakom initialerna?

Det är en tämligen sen grupp av krukmakaregods och kanske inte av särskilt hög konstnärlig halt heller, som här presenteras, men det är goda prov på en produkt av alldeles speciell karaktär, som ändå förtjänar en viss uppmärksamhet. Kanske finns det på andra håll i hembygdsmuseers samlingar eller i privathem i Norrtäljetrakten och Roslagen ytterligare föremål från den Edenströmska fabriken, som kan möjliggöra en komplettering av denna första korta presentation av Norrtelje Kakelfabrik, som av allt att döma torde ha upphört strax efter Matts Gustaf Edenströms bortgång 25 sept. 1891.

OTRYCKTA KÄLLOR

Handlingar i Norrtälje Stads Fabriks- och Hantverksförenings arkiv. Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA): frågelistor om Murning och kakelugnsmakeri, Krukmakeri, Stadstraditioner i Norrtälje.

TRYCKTA KÄLLOR

Kungl. Befallningshafvandes Femårsberättelser 1842–1880.

Sveriges officiella statistik, fabriker och manufakturer 1858–1896.

Hundare och Skeppslag, utg. av Roslagens fornminnes- och hembygdsförening, VIII, 1947–1948.

Norrtälje Fabriks- och Hantverksförening 100 år, 1847–1947. Minnesskrift utarbetad av AXEL ERICSSON, Norrtälje 1947.

CARL M. KJELLBERG, Norrtälje stads historia 1622–1922. Minnesskrift, Norrtälje 1922.

ELLEN RAPHAEL, Kakelugnsmakare och krukmakare i Sverige från cirka 1700 till 1846; i Personhistorisk tidskrift 1914, Stockholm 1915.

Norrtelje Veckoblad 1859–60.

Norrtelje-Bladet 1861–71.

Nya Norrtelje-Bladet 1872–79.

Norrtälje Tidning 1880–1892 och 1947.

Till de norrtäljebor, läroverksadjunkt P. M. Lijsing och landsfiskal G. Holmberg i första hand, som vänligt bistått med hjälp och anvisningar, framför jag ett varmt tack.